

СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АНЪАНАВИЙ УСУЛЛАРИ ВА ИЖТИМОЙ ГЕОГРАФИК ЖИХАТЛАРИ

Наргиза Уриновна Комилова
Фарғона давлат университети

АННОТАЦИЯ

Этноландшафтдан фойдаланишнинг ҳудудий жиҳатларидан бири унинг макон ва замондаги шаклланиши, фаолият кўрсатиши ҳамда ривожланиш тамойилларининг турличалигидир. Марказий Осиё минтақасида яшовчи аҳоли минг йиллар давомида шариат қонунлари бўйича сув ресурслардан оқилона, ҳамкорликда фойдаланиб келди. Ҳамюртимиз улуғ аллома Бурҳониддин Марғинонийнинг «Ҳидоя» асари ва унга берилган шарҳларда ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида бўлгани каби, табиат неъматларидан биринчи навбатда ер ва сувдан оқилона, шукроналик билан, унга зарар етказмасдан фойдаланишнинг ҳуқуқий асосларини белгилаб берди.

Калит сўзлар: вақф, кўрик, кудук, зиро, ҳидоя, кавм, табиий-тарихий, булок, кориз, канал, ариқ.

ABSTRACT

One of the regional aspects of the use of the ethno-landscape is the diversity of its formation, functioning and development principles in space and time. For thousands of years, people living in the Central Asian region have been using water resources wisely and cooperatively according to Sharia law. In the work "Hidaya" by our compatriot Burhoniddin Marginani and the commentaries given to it, as in all aspects of social life, he defined the legal basis of using nature's blessings, first of all, land and water wisely, gratefully, without harming it.

Keywords: vakf, kurik, kuduk, ziro, khidoya, kavm, natural-historical, spring, koris, canal, ditch

КИРИШ

«Ҳидоя» асарининг «Ердан фойдаланиш» (музораъа), «Кўрик ерларни очиш», «Сувдан фойдаланиш», «Вақф китоби» каби бўлимларида ҳуқуқий нормалар қурғоқчил иқлим шароитида ижтимоий-экологик талабларга, бугунги иборалар билан тушунтирилганда барқарор ривожланиш тамойиллариги мос ҳолда узоқ йиллар давомида ер-сувдан самарали фойдаланишга сабаб бўлиб келди. Асарнинг

қуйидаги нормалардан минтақада кўриқ ва бўз ерларни ўзлаштиришни рағбатлантиришга эътибор берилганлигини кўриш мумкин, яъни - «Бир киши фойдаланишга яроқсиз ерда кудуқ қазиса, шу кудуқнинг атрофидаги ер у кишиники бўлур», «Суви челак воситасида қўл билан тортиб чиқариладиган кудуқ ва нозиҳ, яъни суви туя ёки бошқа ҳайвонлар билан тортиб олинадиган кудуқ учун тўрт тарафидан қирқ зироъ (1 зироъ-66 см) кудуқ қазувчиники бўлур».

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Бошқа бир нормада ўзлаштириган ер бекор ободонлаштирилмай, экилмай қолиши жамият учун зарар келтиришининг олдини олишга ҳаракат қилинади ва шундай дейилади: - «Бир киши фойдасиз бир ернинг атрофини чегаралаб тошлар билан ўраб қўйса, аммо уч йилгача у ердан фойдаланмаса, яъни мазкур ерни яроқли қилмаса – ҳоким у ерни иккинчи кишига олиб берур». Асарда икки ёки ундан кўп қавмлар ҳудудидан оқиб ўтган дарё ёки ариқ сувини тақсимлашнинг ҳуқуқий жиҳатлари кенг ёритилиб берилган. Ҳидоянинг «Сувдан фойдаланиш бўлими» 8-бандидаги қуйидаги фикрлар мазкур мавзуга бевосита алоқадорлиги билан диққатга сазовордир: «Агар сувни боғлаб тўхтатмаса, ери сув ичмайдиган бўлса ҳам – сувнинг юқорисидаги киши сувни бўғиб тўхтатишдан манъ қилинди, илло шерикларининг розилиги билан тўхтатса дуруст бўлур», ёки 9-бандда «Ариқдан бирга фойдаланувчи шерикларининг биттаси бошқасини сувни олиш учун қуриладиган чиғир ва бошқа ускуналарни қуришдан манъ қилиши мумкин. Агар мана шу ускуналар уни қурувчига қарашли ерда бўлса ва бошқаларга зарар бермайдиган даражада бўлса манъ қила олмаслар».. Ҳидоянинг қавмлар ўртасида сувдан фойдаланиш бўйича юзага келиши мумкин бўлган низони хал қилишга қаратилган бандлари ҳам эътиборга моликдир. Бунда «Агар бир қавм ўзлари орасида муштарак ариқнинг сувидаги улушлари устида низога борсалар, сувдаги улушлари ўзларининг ерлари миқдорича бўлиниб берилурдейилади».

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики ер-сувдан фойдаланишда жойнинг ландшафт-географик хусусиятлари тўла эътиборга олинган. Маҳаллий аҳолининг ер-сувга бўлган эҳтиёжини имкон даража таъминловчи, сувни тежашга асосланган этноэкологик маданият шаклланганлигини ва унинг авлоддан-авлодга ўтказиб келинганлигини кўришимиз мумкин. Бу ҳолат узоқ вақт давомида ўлкада обикор деҳқончиликнинг барқарор ривожланишига, аҳоли турмуш фаровонлигини яхшилашга замин яратган.

Ердан фойдаланишда кузатилгани каби, сувдан фойдаланишда ҳам асрлар давомида шаклланган табиий-тарихий тур ўзининг тежамлилиги, экологик муаммоларни келтириб чиқармаслиги, иқтисодий жиҳатдан самарали эканлиги билан тадқиқотчиларни ҳайратга солиб келган.

Фарғона водийсида сувдан деҳқончиликда фойдаланиш тарихи анча мукамал ўрганилган. Фарғона водийсида суғоришга сувини ишлатиш мумкин бўлган кичик сой ва дарёлар сони 6,5 мингтадан кўп бўлиб, асосий майдонлар улардан тортилган канал ва ариқлар ёрдамида суғорилади. Бундан ташқари, юқоридаги этноландшафт минтақаларнинг гидрогеологик хусусиятидан келиб чиқиб, ер ости сувларидан (булоқ, қудуқ, кориз) фойдаланиладиган жойлар ҳам мавжуд.

Фарғона водийсининг барча суғориш тизимлари сони 31 та бўлиб, улардан чиқарилган йирик магистрал ариқлар сони 1949 тани ташкил этган. Водийдаги энг йирик суғориш тизимлари ҳисобланган Исфара дарёсидан 90 та Сўх дарёсидан 98 та, Шоҳимардонсойдан 100 та, Аравонсойдан 177 та, Бойистон тизимидан 199 та, Янгиариқ тизимида 201 та йирик ариқлар чиқарилган. Бундай мураккаб суғориш тизими билан биринчи марта тўқнаш келган Россиялик ва хорижлик олимлар ҳалқимизнинг сувдан фойдаланиш маданиятига қойил қолганликларини кўп марта такрорлаганлар.

Асрлар давомида шаклланган, жойнинг табиий-иқлим, рельеф, тупроқ экологик ва демографик шароитларни ҳисобга олиб ташкил этилган ушбу суғориш тизимида рус ҳукумати ҳам деярли аралашмаган. Бу ҳақда В.И. Масальский шундай ёзади: «Бу янги, биз учун яхши таниш бўлмаган соҳага аралашиб лозим топилмади ва барча сувдан фойдаланиш иши маҳаллий аҳолига қўйиб берилди». А.Ф. Миддендорф эса, Фарғона вилоятидаги суғорма деҳқончилик анъаналари билан чуқур танишиб, унга юқори баҳо беради ва Европаликларга қарата «...биз бу ишни Шарқ халқларидан ўрганишимиз керак», деб ёзган эди.

ХУЛОСА

Ўлкамиздаги суғориш тизимини ҳар томонлама ўрганган немис олими В. Радлофф ҳудудларнинг суғориш тизимларидан ҳайратга тушади ва бу ишларни техник ва гидротехник билимларга эга бўлмаган маҳаллий аҳоли авлоддан-авлодга бериб келинаётган тажриба асосида бажарганлигидан ҳайратга тушибшундай ёзади: «Мазкур суғориш тармоғи шундай бир ажойиб техника-ки, чиндан-да, ҳатто жуда илмли

муҳандислар ҳам бунинг сабабини осонгина эплей олмаган бўлар эдилар»..

Водий аҳолисининг сувдан фойдаланиш малакаларидан экологик жиҳатидан аҳамиятли бўлган, географик мазмун ва моҳият касб этувчи дарё сувидан навбатлашиб фойдаланиш ва ҳавзали бошқарув маданияти алоҳида ўрганилди.

REFERENCES

1. Nargiza Urinovna Komilova. Territorial features of the organization of settlements. 3/6. 809-813. 2022. <https://cyberleninka.ru/article/n/territorial-features-of-the-organization-of-settlements>
2. NU Komilova. Ethnogeographic aspects of social environmental problems. 3/6. 12-18. 2022. <https://cyberleninka.ru/article/n/ethnogeographic-aspects-of-social-environmental-problems>
3. Komilova Nargiza Urinovna. Gradual study of geographic features of ethno-ecological culture. European science review, 82-84. <https://cyberleninka.ru/article/n/gradual-study-of-geographic-features-of-ethno-ecological-culture>
4. ЮИ Аҳмадалиев, НЎ Комилова. Этноэкологик маданиятнинг худудий жиҳатлари. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46671614>
5. Наргиза Уриновна Комилова. Влияние этноэкологических культур на экосистему Ферганской долины. Вестник науки и образования 2 (12 (36)), 73-75, <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-etnoekologicheskikh-kultur-na-ekosistemu-ferganskoy-doliny>
6. Юсуфжон Исмоилович Аҳмадалиев, Муроджон Насириллохон ўғли Мусаев. Андижон вилоятида туризмни ривожлантиришда Хонобод туристик рекреацион зонасининг ўрни. Academic Research in Educational Sciences. Volume 3 | Issue 10 | 2022
7. Komilova Nargizahon Urinovna. Geographical roots and basic concepts of ethnoecology. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11 (4), 1748-1750. <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=11&issue=4&article=295>
8. Abdusamad Abdumalikovich Hamidov, Nargiza Urinovna Komilova. Natural Geographical Research In The Fergana Valley. The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research. 3. 06. 109-116. <https://metadataindexing.com/cgi-sys/suspendedpage.cgi>